

Ks. Andrzej Michalik

Wydział Teologiczny PAT, Tarnów

TEORIA CZTERECH SENSÓW PISMA ŚWIĘTEGO WEDŁUG ŚW. TOMASZA Z AKWINU

Littera gesta docet, quid credas alegoria, / Moralis quid agas, quo tendas anagogia. Przy pomocy tego słynnego dystychu wyrażono średnio-wieczną naukę o sensach Pisma Świętego. Cytuje go około 1330 r. Nicola z Liry w postylli do *Listu do Galatów*, ale jego autorem jest Augustyn z Dacji (+1282) i wyraża on naukę św. Tomasza z Akwinu.¹ Właśnie nauka św. Tomasza z Akwinu na temat sensów Pisma Świętego oraz jej zastosowanie w praktyce teologicznej Akwinaty są przedmiotem niniejszego opracowania.

Św. Tomasz był świadomy, że interpretacja Pisma Świętego jest zadaniem trudnym, ponieważ głównym autorem Pisma Świętego jest Duch Święty, a więc słowa tej Księgi zawierają znacznie więcej od tego, co rozumieją komentatorzy.² Potrzebna jest więc pomoc Boża,³ także dlatego, że chodzi o prawdę, która domaga się najwyższej uwagi.⁴ Nie jest łatwo „wejść” w myśl drugiego. Jeszcze trudniej, gdy szuka się prawdy, która jest w relacji do autora Boskiego i do autora ludzkiego Pisma Świętego;⁵ i nie zawsze jest możliwe osiągnięcie pewnego wyjaśnienia tekstu. Prawda jakie-

---

¹ Por. H. de Lubac, *Esegesi medievale*, Jaca Book, Milano 1986, t. 1, s. 19n. W języku włoskim, w którym te dzieła były konsultowane, spotykamy dwa wydania dzieła H. de Lubaca. Jedno: Ed. Paoline, Roma 1962-72 (t. 1-4), drugie: Jaca Book, Milano 1986-1988. Cytaty, które pochodzą z t. 1-2 są zaczerpnięte z wydania w Jaca Book, natomiast te, które pochodzą z t. 3-4 są wzięte z Ed. Paoline.

² „Ad quintum dicendum, quod auctor principalis sacrae Scripturae est Spiritus sanctus, qui in uno verbo sacrae Scripturae intellexit multo plura quam per expositores sacrae Scripturae exponantur vel discernantur” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 1, ad 5).

³ „Intendimus enim compendiose, secundum nostram possibilitatem, de divino auxilio fiduciam habentes, librum istum, qui intitulatur beati Job, secundum litteralem sensum exponere” (Św. Tomasz z Akwinu, *In Job, Prologus s. Thomae*, t. 18, s. 2, ed. Vivés).

⁴ „...duo sunt vitanda; quorum unum est ne in hac quaestione aliquid falsum asseratur, praecipue quod veritati fidei contradicat; aliud est, ne quidquid verum aliquis esse crediderit, statim velit asserere, hoc ad veritatem fidei pertinere” (*De Pot.*, q. 4, a. 1).

⁵ Por. M. Arias Reyero, *Thomas von Aquin als Exeget*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1971, s. 215; M.-D. Chenu, *Introduzione allo studio di san Tommaso d'Aquino*, Libreria Editrice Fiorentina, Firenze 1965, s. 166.

gość tekstu określona jest przez intencję autora.⁶ A więc obowiązkiem komentatora jest szukanie, poza wyrażeniem, intencji autora. Egzegeza średniowieczna odkryła tę hermeneutyczną zasadę sformułowaną przez św. Augustyna,⁷ i św. Tomasz z troską ją zachowywał.⁸

Jest wiele miejsc w dziełach św. Tomasza, w których podejmuje on zagadnienie hermeneutyki biblijnej.⁹ Najważniejsze znajdują się w *Summie Teologii*, w *Quaestiones Quodlibetales* i w *Komentarzu do Listu do Galatów*.¹⁰

Doktor Anielski uważał, zgodnie z tradycją egzegetyczną, że posiadamy cztery sensory Pisma Świętego.¹¹ Dwa spośród nich są podstawowe: sens dosłowny i sens duchowy. Ten drugi, dzieli się jeszcze na trzy: alegoryczny, moralny i anagogiczny.¹²

Nasz temat, zostanie przedstawiony w następujących punktach: (I) Wielość sensów tekstu biblijnego, (II) Tradycyjna doktryna do czasów św. Tomasza (III) Sens dosłowny Pisma Świętego, (IV) Sens duchowy Pisma Świętego, (V) Jedność sensów biblijnych. Sens dosłowny czytany w Duchu.

⁶ „Veritas non attenditur secundum sensum quem verba faciunt, sed secundum quod loquens exprimere intendit” (*In 1 Cor*, 11, l. 1, nr 585). Por. także: M. A r i a s R e y e r o, *Historia y teología. La interpretación de la Escritura en santo Tomás*, Salmanticensis, 22 (1975), s. 516nn.

⁷ Por. Św. A u g u s t y n, *De Genesi ad litteram*, 1, 21; NBA, t. 9/2, s. 56-58; PL 34, 262. Por. także: C. S p i c q, *Exégèse médiévale*, Dictionaire de la Bible. Supplement, t. 4, 1949, kol. 625.

⁸ Por. np.: „Ut profundius intentionem scrutemur” (*De Spirit. Creaturis*, a. 10, ad 8); „Et hoc magis facit ad intentionem Apostoli” (*In 1 Tim.*, 2, l. 1, nr 62). Na ten temat por.: I. B i f f i, *La Teologia e un Teologo: San Tommaso d'Aquino*, Piemme, Casale Monferrato 1984, s. 65n; S. C i p r i a n i, *Riflessioni esegetiche su «Super S. Ioannis Evangelium lectura» di s. Tommaso*, w: *San Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario*, t. 4, Ed. Domenicane Italiane, Napoli 1976, s. 44nn; S.H. S i e d l, *Thomas von Aquin und die moderne Exegese*, Zeitschrift für Katholische Theologie, 93 (1971), s. 40n; C.M.J. V a n s t e e n k i s t e, *Il metodo di san Tommaso*, w: *Le ragioni del tomismo*, prac. zb., Ed. Ares, Milano 1979, s. 175n.

⁹ E. Panella przytacza różne teksty w kolejności chronologicznej: *In Sent.* 2, d. 12, q. 1, a. 2, ad 7; *In Sent.* 4, d. 21, q. 1, a. 2, sol. 1, ad 3; *Quodlib.* 7, q. 6, a. 1-3; *In Gal.*, 4, l. 7, nr 253-254; *De Pot.*, q. 4, a. 1; *S.Th.* 1, q. 1, a. 10; (por. *La «Lex Nova» tra Storia ed Ermeneutica. Le occasioni dell'esegesi di S. Tommaso d'Aquino*, Memorie Domenicane, 6 (1975), s. 71).

¹⁰ Por. H. d e L u b a c, dz. cyt., t. 4, s. 1452.

¹¹ Por. *S.Th.* 1, q. 1, a. 10; *Quodlib.* 7, q. 6, a. 1nn; *In Gal.*, 4, l. 7, nr 254. Na ten temat por. np.: J. G r i b o m o n t, *Le lien des deux Testaments selon la théologie de Saint Thomas: Note sur le sens spirituel et implicite des saintes Ecritures*, Ephemerides Theologicae Lovanienses, 22 (1946), s. 70-89; H. de L u b a c, dz. cyt., t. 4, s. 1452nn; M.-D. M a i l h i o t, *La pensée de S. Thomas sur le sens spirituel*, Revue Thomiste, 59 (1959), s. 613-660; S. P a r e n t i, *Il senso letterale della Scrittura secondo S. Tommaso*, Sacra Doctrina, 20 (1975), nr 77, s. 69-97; G.M. P e r r e l l a, *Il pensiero di S. Agostino e S. Tommaso circa il numero del senso letterale nella Sacra Scrittura*, Biblica, 26 (1945), s. 277-302; C. S p i c q, *Esquisse d'une histoire de l'exégèse latine au Moyen Age*, Paris 1944, s. 273-288.

¹² Por. *S.Th.* 1, q. 1, a. 10.

I. WIELOŚĆ SENSÓW TEKSTU BIBLIJNEGO

Z faktu, że Bóg jest pierwszorzędnym autorem Pisma Świętego wypływają bardzo ważne konsekwencje. Z jednej strony, w Biblii przekazane są rzeczy Boże na sposób jaki ludzie zwykle to robią;¹³ z drugiej, uwzględnić tu trzeba także fakt, że Pismo Święte, jako jedyna księga, posiada wielość sensów.¹⁴ Jest tak, ponieważ tylko Bóg może sprawić, że jedne rzeczywistości oznaczają inne.¹⁵ Wielość sensów biblijnych oparta w pierwszym rzędzie na Boskim pochodzeniu Pisma, opiera się ostatecznie na fakcie, że Bóg jest Przewodnikiem i Panem historii.¹⁶

Ale trzeba podać jeszcze jedną rację wielości sensów biblijnych. Wypływa ona z samej natury misterium chrześcijańskiego. Zostało ono przygotowane i symbolicznie przedstawione w Starym Testamencie, wypełniło się w osobie Jezusa Chrystusa (Nowy Testament) i skierowane jest ku eschatologicznej pełni.¹⁷

Objawienie prawd, które są konieczne dla naszego zbawienia dokonuje się w historii przez słowa i wydarzenia.¹⁸ Słowa oznaczają określone rzeczywistości, ale z kolei same określane w ten sposób rzeczywistości, mogą oznaczać jeszcze inne rzeczywistości. Autor wszystkich rzeczy może nie tylko dostosować słowa do wyrażenia pewnych rzeczy, ale także tak ułożyć rzeczy, że będą figurami innych. Słowa więc oznaczają pewne rzeczywistości – i to jest sens dosłowny; a gdy rzeczywistości stają się figurami (znakami) innych rzeczywistości – to mamy do czynienia z sensem duchowym.¹⁹

¹³ „In Scriptura autem, divina traduntur nobis per modum quo homines solent uti” (*In Hebr.*, 1, l. 4, nr 64).

¹⁴ „Et ideo, cum in omnibus scientiis voces significant, hoc habet proprium ista scientia, quod ipsae res significatae per voces, etiam significant aliquid” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10); „In nulla scientia humana industria inventa, proprie loquendo, potest inveniri nisi litteralis sensus: sed solum in ista Scriptura...” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 3). Por. także: M.-D. C h e n u, *La teologia nel XII secolo*, Jaca Book, Milano 1986, s. 231.

¹⁵ „Respondeo dicendum quod auctor sacrae Scripturae est Deus, in cuius potestate est ut non solum voces ad significandum accomodet (quod etiam homo facere potest), sed etiam res ipsas. Et ideo, cum in omnibus scientiis voces significant, hoc habet proprium ista scientia, quod ipsae res significatae per voces, etiam significant aliquid. Illa ergo prima significatio, qua voces significant res, pertinet ad primum sensum, qui est sensus historicus vel litteralis. Illa vero significatio qua res significatae per voces, iterum res alias significant, dicitur sensus spiritualis; qui super litteralem fundatur, et eum supponit” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10).

¹⁶ „Spiritualis sensus sacrae Scripturae accipitur ex hoc quod res cursum suum peragentes significant aliquid aliud, quod per spiritualementem sensum accipitur. Sic autem ordinantur res in cursu suo, ut ex eis talis sensus possit accipi, quod eius solius est qui sua providentia res gubernat, qui solus Deus est” (*Quodlib.*, 7, q. 6, a. 3). Por. także: M.-D. M a i l h i o t, dz. cyt., s. 621.

¹⁷ Por. Św. A u g u s t y n, *De Genesi ad litteram imperfectus liber*, 1, 2, nr 5; NBA, t. 9/1, s. 202; PL 34, 222.

¹⁸ Sobór Watykański II wyraża to jako „czyny i słowa” (por. *Konstytucja Dei Verbum*, 2).

¹⁹ „Manifestatio autem vel expressio alicuius veritatis potest fieri de aliquo rebus vel verbis; in quantum scilicet verba significant res, et una res potest esse figura alterius. Auctor autem rerum non solum potest verba accomodare ad aliquid significandum, sed etiam res

Sens dosłowny, nazywany też historycznym, jest to więc oczywiste znaczenie terminów, według którego słowa (*voces*) oznaczają rzeczywistości (*res*). Sens duchowy to sens, w którym jedne rzeczywistości (*res*), wyrażone słowami, oznaczają inne rzeczywistości (*res*).²⁰ „Między tymi dwoma sensami istnieje głęboka analogia: jeśli przez «znak» – rozumiemy ze św. Tomaszem – coś, co jest nam ukazane i co kieruje naszą uwagę na inną rzeczywistość, w pierwszym przypadku będziemy mieć słowa (*voces*) oznaczające «*ad placitum*», w drugim rzeczywistości (*res*) oznaczające «*ad placitum*», «*ad placitum*», to znaczy według woli Boga”.²¹

Sens dosłowny spotykamy we wszystkich naukach.²² Natomiast sens duchowy jest własnym sensem teologii nazywanej w średniowieczu *sacra doctrina*.²³

Jak stwierdza Akwinata, wielość sensów nie prowadzi do dwuznaczności lub zamętu, ponieważ te sensory nie mnożą się przez fakt, że to samo słowo oznacza wiele rzeczy, ale dlatego, że rzeczy oznaczane przez słowa mogą być z kolei znakami innych rzeczywistości. Tak więc wszystkie pozostałe sensory opierają się tylko na jednym, na sensie dosłownym.²⁴

II. TRADYCYJNA DOKTRYNA DO CZASÓW ŚW. TOMASZA

Średniowiecze – za tradycją Kościoła – przyjmowało podwójny sens Pisma Świętego: dosłowny, nazywany też historycznym, i duchowy, który z kolei nazywano również alegorycznym lub mistycznym. Nie była to jednak koncepcja jedyna. Niektórzy przyjmowali siedem sensów Pisma Świętego, co oznaczało raczej pomnożenie przez podział podstawowych dwóch sen-

---

potest disponere in figuram alterius. Et secundum hoc in sacra Scriptura manifestatur veritas dupliciter. Uno modo secundum quod res significantur per verba: et in hoc consistit sensus litteralis. Alio modo secundum quod res sunt figurae aliarum rerum: et in hoc consistit sensus spiritualis” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 1); por także: *S.Th.* 1, q. 1, a. 10; i wyjaśnienie w: M. A r i a s R e y e r o, *Thomas von Aquin als Exeget*, dz. cyt., s. 87n.

²⁰ „Illa ergo prima significatio, qua voces significant res, pertinet ad primum sensum, qui est sensus historicus vel litteralis. Illa vero significatio qua res significatae per voces, iterum res alias significant, dicitur sensus spiritualis; qui super litteralem fundatur, et eum supponit” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10).

²¹ S. P a r e n t i, dz. cyt., s. 71n. Według M. A r i a s R e y e r o tylko w teorii św. Tomasza z Akwinu rozróżnienie między sensem dosłownym i sensem duchowym jest jasne. W praktyce to rozróżnienie nie jest już tak jasne, także dlatego, że sens dosłowny ma pewne podobieństwa do sensu duchowego (por. *Thomas von Aquin als Exeget*, dz. cyt., s. 89, 144n).

²² Por. M.-D. M a i l h i o t, dz. cyt., s. 632n; C. S p i c q, *Esquisse...*, dz. cyt., s. 274.

²³ „Hoc habet proprium ista scientia” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10). „Hoc specialiter est in sacra Scriptura et non in aliis” (*In Gal.*, 4, l. 7, nr 254).

²⁴ „Multiplicitas horum sensuum non facit equivocacionem, aut aliam speciem multiplicatis: quia (...) sensus isti non multiplicantur propter hoc quod una vox multa significet; sed quia ipsae res significatae per voces, aliarum rerum possunt esse signa. Et ita etiam nulla confusio sequitur in sacra Scriptura: cum omnes sensus fundentur super unum, scilicet litteralem” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10, ad 1).

sów, a nie wprowadzenie zupełnie nowych.²⁵ W XII wieku aż do Stefana Langtona – według B. Smalley – sens duchowy, czyli alegoria, był dominujący. Ale – jak wykazuje H. de Lubac – również w tej epoce, jak zawsze, interesowano się także «literą». Stefan Langton znał granice alegorii i nie uciekał się do niej w dyskusji dotyczącej prawd wiary.²⁶

Sens dosłowny zwano także historycznym, gdyż słowo (*littera*) oznaczało także historię (*historia*).²⁷

Sens duchowy dzielono z kolei najczęściej na dwa lub trzy. Znane są dwie formuły: potrójna i poczwórna. W XII wieku mamy egzegetów, którzy „idąc za Orygenesem i Hieronimem, utrzymują trychotomię: historia, moralna lub tropologia, mistyka lub alegoria”; ale inni posługują się „rozróżnieniem poczwórnym Kasjana i Augustyna, przejętym przez Bedę i Rabana Maura: historia, alegoria, tropologia, anagogia”.²⁸ Według H. de Lubaca, formuła trychotomiczna jest mniej kompletna i nadaje się bardziej do inicjacji duchowej, ponieważ ukazuje stopnie wstępowania duszy ku doskonałości; dlatego też pociąga bardziej kontemplatyków. Natomiast formuła, która mówi o czterech sensach biblijnych ma bardziej logiczny charakter i lepiej wyraża całość misterium chrześcijańskiego.²⁹

Warto jeszcze wspomnieć różne sposoby łączenia teorii sensów biblijnych z innymi rzeczywistościami. Na przykład św. Augustyna uważa się za mistrza alegorii (doktryna), św. Grzegorza tropologii (kaznodziejstwo), a Dionizego anagogii (kontemplacja). Mistrzom starożytności odpowiadają mistrzowie średniowiecza: św. Anzelm w alegorii (doktryna), św. Bernard w tropologii (kaznodziejstwo) i Ryszard ze św. Wiktora w anagogii (kontemplacja).³⁰

H. de Lubac dokonuje interesującej oceny egzegezy przełomu XII i XIII wieku, a więc egzegezy bezpośrednio poprzedzającej czasy św. Tomasa: „Egzegeza, którą studiujemy, nie była jeszcze egzegezą specjalistyczną; była czymś znacznie mniejszym i czymś znacznie większym; była to egzegeza totalna; nie była ona nauką pomocniczą teologii ale samą teologią – i więcej niż teologią, jeśli znaczenie tego słowa rozciągnie się aż na duchowość (...). Jeżeli w trosce (...) o stan duchowy, trzeba było uważać, by nic nie ująć historii (...), z drugiej strony zachowując prawdę faktu, nie można było pozwolić, aby umknęło znaczenie mistyczne”.³¹

²⁵ Por. H. de Lubac, dz. cyt., t. 2, s. 138, 144 nn.

²⁶ Por. H. de Lubac, dz. cyt., t. 2, s. 66, 88nn, 105, 322nn, 595; B. Smalley, *Lo studio della Bibbia nel Medioevo*, Il Mulino, Bologna 1972, s. 363nn.

²⁷ Por. H. de Lubac, dz. cyt., t. 2, s. 59nn.

²⁸ C. Spicq, *Esquisse...*, dz. cyt., s. 98n.

²⁹ Por. H. de Lubac, dz. cyt., t. 2, s. 43nn, 49nn. Por. także: A. Michalik, *Od collatio opata do lectio magistra. O czytaniu Pisma Świętego w okresie metodologicznego przełomu XII wieku*, TST 12 (1993), s. 161n.

³⁰ H. de Lubac, dz. cyt., t. 4, s. 1514nn.

³¹ H. de Lubac, dz. cyt., t. 2, s. 119.

III. SENS DOSŁOWNY PISMA ŚWIĘTEGO

Według Akwinaty znalezienie sensu dosłownego nie oznacza „wzięcie czegoś dosłownie», lecz odkrycie w słowie lub wypowiedzi znaczenia, które zamierza dać im autor”.³² Św. Tomasz istotnie stwierdza, że sens dosłowny to ten, który zamierzył autor.³³ Na przykład Ewangelista pisze, że „jest ponadto wiele innych rzeczy, których Jezus dokonał, a które, gdyby je szczegółowo opisać, to sądzę, że cały świat nie pomieściłby ksiąg, które by trzeba napisać” (J 21,25). Intencją św. Jana nie jest wiara w to, co mówi, lecz w to, co chciał, aby to znaczyło, to jest, że ogromne jest dzieło Chrystusa.³⁴

Sens dosłowny lub historyczny dzieli się na dwa: własny i metaforyczny.³⁵ „*Verba significant res*», to formuła używana, dla nakreślenia własnego sensu dosłownego”.³⁶ Na przykład słowa z Księgi Wyjścia (por. 12,46) w sensie dosłownym własnym oznaczają paschalnego baranka.³⁷ Przykład sensu dosłownego metaforycznego daje Akwinata, gdy wyjaśnia naturę tego sensu. Gdy Pismo Święte pisze o ramieniu Bożym, nie oznacza to w sensie dosłownym, że Bóg ma członki cielesne, lecz to, co jest oznaczane przez to ramię, mianowicie moc w działaniu.³⁸ W *Komentarzu do Listu do Galatów* znajduje się dobre wyjaśnienie tych dwóch sensów: „Przez sens dosłowny może coś być oznaczone na dwa sposoby, to jest zgodnie z właściwością języka, jak na przykład gdy mówię «człowiek się śmieje», albo przez podobieństwo lub metaforę, gdy mówię «śmiejąca się łąka». W Piśmie Świętym posługujemy się obydwoma; na przykład gdy mówimy w pierwszy sposób, że Jezus wstąpił do nieba, podczas gdy mówimy, że siedzi po prawicy Boga

³² S. P a r e n t i, dz. cyt., s. 74.

³³ „Sensus litteralis est, quem auctor intendit” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10); „Veritas non attenditur secundum sensum quam verba faciunt, sed secundum quod loquens exprimere intendit” (*In 1 Cor.*, 11, l. 1, nr 585). „Quicumque sensus ex verbis alicuius scripturae trahitur quem auctor non intendit, non est sensus proprius” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 1, arg. 5).

³⁴ „Non enim est intentio dicentis ut credatur quod dicit, sed quod intendit significare, scilicet excessum operum Christi” (*In Io.*, 21, l. 6, nr 2659).

³⁵ „Sensus parabolicus sub litterali continetur: nam per voces significatur aliquid proprie, et aliquid figurative; nec est litteralis sensus ipsa figura, sed id quod est figuratum” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10, ad 3). Sens dosłowny metaforyczny nazywany jest także sensem dosłownym – nie własnym, obrazowym, parabolicznym (por. S. P a r e n t i, dz. cyt., s. 77). Ale na przykład S.M. Z a r b rozróżnia sens dosłowny własny i metaforyczny, a dla rozwiązania kwestii wielości lub jedności sensu dosłownego wprowadza podział: sens dosłowny główny, to znaczy ten zamierzony przez hagiografa i sens dosłowny dostosowany, to znaczy przyjęty przez różnych komentatorów (por. dz. cyt., s. 252nn, 257n). O sensie dostosowanym do litery Pisma por. także: C. S p i c q, *Esquisse...*, dz. cyt., s. 281n.

³⁶ M. A r r i a s R e y e r o, *Historia y teología. La interpretación de la Escritura en santo Tomás*, dz. cyt., s. 516.

³⁷ „Os non comminuetis ex eo scilicet agno paschali qui praefigurabat Christum” (*In Io.*, 19, l. 5, nr 2461).

³⁸ „Non enim cum Scriptura nominat Dei brachium, est litteralis sensus quod in Deo sit membrum huiusmodi corporale; sed id quod per hoc membrum significatur, scilicet virtus operativa” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10, ad 3).

w drugi sposób. Tak więc sens paraboliczny lub metaforyczny jest zawarty w sensie dosłownym”.³⁹

Sens dosłowny metaforyczny ma więc uprawnione miejsce w *sacra doctrina*⁴⁰ i stanowi element czterech sensów Pisma Świętego.⁴¹

Poszukiwanie sensu dosłownego (*ratio litteris*, lub *circumstantia litterae*),⁴² to znaczy intencji autora, przechodzi przez zrozumienie znaczenia słów i uznanie rzeczywistości oznaczanych przez słowa oraz przez kontekst.⁴³ W ten sposób Doktor Anielski stara się odkryć cel historyczny rzeczywistości oznaczanych przez słowa.⁴⁴ Także tradycja jest dla św. Tomasza ważnym – chociaż zewnętrznym – kryterium, dla odkrycia sensu dosłownego.⁴⁵ To jasne, że to poszukiwanie napotyka także nieraz na trudności.⁴⁶

Większość uczonych uznaje, że św. Tomasz przedkłada sens dosłowny ponad inne, ponieważ jest on podstawą dla wszystkich pozostałych sensów Pisma Świętego,⁴⁷ i właśnie na nim należy budować wyjaśnienia duchowe.⁴⁸

³⁹ „Per litteralem autem sensum potest aliquid significari dupliciter, scilicet secundum proprietatem locutionis, sicut cum dico homo ridet; vel secundum similitudinem seu metaphoram, sicut cum dico pratum ridet. Et utroque modo utimur in sacra Scriptura, sicut cum dicimus, quantum ad primum, quod Iesus ascendit, et cum dicimus quod sedet a dextris Dei, quantum ad secundum. Et ideo sub sensu literalis includitur parabolicus seu metaphoricus” (*In Gal.*, 4, l. 7, nr 254). Por. także: „Intellectus metaphoricæ locutionis in Scripturis est literalis, quia verba ad hoc proferuntur ut hoc significant” (*S.Th.* 1-2, q. 102, a. 2, ad 1); „Litteralis sensus attenditur secundum ea quæ per similitudines significantur” (*De Verit.*, q. 12, a. 10, ad 13).

⁴⁰ Por. *S.Th.* 1, q. 1, a. 9 zatytułowany: „Utrum sacra Scriptura debeat uti metaphoricis”

⁴¹ Według S. P a r e n t i, ten sens ma charakter „szkicu teorii o rodzajach literackich” (dz. cyt., s. 77n).

⁴² Por. C. S p i c q, *Saint Thomas d'Aquin exégète*, w: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. 15, kol. 714, 730.

⁴³ „Ex ipso enim modo loquendi quo Scriptura utitur, datur intelligi quid significetur ut res gesta, et quid per modum propheticae visionis” (*De Pot.*, q. 6, a. 7).

⁴⁴ „Ratio autem exitus Iesu in Galilæam assignatur triplex: duæ videlicet letterales, quarum una est quia postquam baptizatus fuerat a Ioanne, volens honorem deferre Baptistæ, exivit in Galilæam, a Iudea recedens, ne sua præsentia offuscaret, et minuiret Ioannis magisterium (...). Secunda ratio est quia in Galilæa non sunt insignes personæ (...) et ideo voluit exire illuc Iesus, et eligere inde principes orbis terræ, qui sunt Prophetis maiores, ut per hoc suam virtutem ostendat (...). Tertia ratio est mystica...” (*In Io.*, 1, l. 16, nr 310).

⁴⁵ „Illi qui fuerunt propinquoires Christo (...), plenius mysteria fidei cognoverunt” (*S.Th.* 2-2, q. 1, a. 7, ad 4). „Sed ista opinio non videtur vera pro tanto, quia non concordat opinioni Ecclesiæ” (*In Matth.*, 4, nr 349).

⁴⁶ Nierzadko św. Tomasz proponuje dwa wyjaśnienia. Niekiedy wskazuje na wyjaśnienie, które wydaje się mu lepsze. Np.: „Secundo inducit quosdam denunciantes, dicens Quidam autem ex ipsis venerunt ad Pharisæos etc. Quod quidem potest dupliciter intelligi. Uno modo quod dixerunt ea quæ Iesus fecit principibus sacerdotum, ut mitigarent eos adversus Iesum, et ut confutarent eos de hoc quod adversus Iesum, qui tam mira faciebat, machinarentur. Alio modo, et melius, quia hoc dixerunt ut concitarent eos contra Christum. Nam infideles erant, et de miraculo scandalizabantur” (*In Io.*, 11, l. 7, nr 1565). Por. M.-D. M a i l h i o t, dz. cyt., s. 645.

⁴⁷ Por. M. A r i a s R e y e r o, *Historia y teología. La interpretación de la Escritura en santo Tomás*, dz. cyt., s. 515; Tenze, *Thomas von Aquin als Exeget*, dz. cyt., s. 142n; M.-D. M a i l h i o t, dz. cyt., s. 614; B. S m a l l e y, dz. cyt., s. 36nn; C. S p i c q, *Esquisse...*, dz. cyt., s. 279nn. Por. np. wyrażenia: „Sed primus sensus est magis literalis” (*In Rom.*, 3, l. 4, nr

A więc w sensie dosłownym zawarte są wszystkie konieczne prawdy wiary i tylko ten sens może być wykorzystywany w argumentacjach teologicznych.⁴⁹ Trzeba również podkreślić, że Akwinata w swej praktyce egzegetycznej często stwierdza, że z różnych możliwości należy wybrać wyjaśnienie dosłowne.⁵⁰

Wreszcie tylko o sens dosłowny można oprzeć argumentację jakiegś tezy doktrynalnej,⁵¹ ponieważ jedna rzeczywistość może przypominać inne rzeczywistości, a więc argumentacja z sensu duchowego stałaby się dwuznaczna, a konkluzja nie byłaby pewna.⁵² Także aby odrzucić błąd, można użyć tylko sensu dosłownego,⁵³ ponieważ sens duchowy nie może być skutecznym argumentem.⁵⁴ Jednak to ostatecznie stwierdzenie o sensie duchowym nie oznacza, że brakuje mu autorytetu.⁵⁵

---

314); „Et hic sensus magis concordat cum nostra littera” (*Tamże*, 9, l. 3, nr 774); „Sed prima expositio est magis litteralis” (*In Matth.*, 1, nr 157). Doktor Anielski pragnie wyjaśnić Księgę Hioba według litery („Intendimus (...) secundum litteram exponere” – *In Job. Prologus s. Thomae*, t. 18, s. 2, ed. Vivés).

⁴⁸ „Et ita etiam nulla confusio sequitur in sacra Scriptura: cum omnes sensus fundentur super unum scilicet litteralem” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10, ad 1). „Ea enim quae de Paradiso in Scriptura dicuntur per modum narrationis historicae proponuntur: in omnibus autem quae Scriptura tradit, est pro fundamento tenenda veritas historiae, et desuper spirituales expositiones fabricandae” (*S.Th.* 1, q. 102, a.1).

⁴⁹ „Et ita etiam nulla confusio sequitur in sacra Sriptura: cum omnes sensus fundentur super unum, scilicet litteralem; ex quo solo potest trahi argumentum, non autem ex his quae secundum allegoriam dicuntur, ut dicit Augustinus in epistola contra Vincentium Donatistam. Non tamen ex hoc aliquid deperit sacrae Scripturae: quia nihil sub spirituali sensu continetur fidei necessarium, quod Scriptura per litteralem sensum alicubi manifeste non tradat” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10, ad 1). Por. także: *Quodlib.* 7, q. 6, a. 1, ad 1, ad 3, ad 4.

⁵⁰ Por. np. wyrażenia: „Sed primus sensus est magis litteralis” (*In Rom.*, 3, l. 4, nr 314); „Et hic sensus magis concordat cum nostra littera” (*Tamże*, 9, l. 3, nr 774); „Sed prima expositio est magis litteralis” (*In Matth.*, 1, nr 157).

⁵¹ „Unde Dionysius dicit quod symbolica Theologia non est argumentativa” (*In Io.*, 12, l. 7, nr 1696). To samo zdanie jest powtórzone w: *In Sent.* 1, Prologus, q. 1, a. 5.

⁵² Por. *S.Th.* 1, q. 1, a. 10, ad 1; (tekst przytoczyliśmy wyżej). Por. także: *In Sent.* 1, Prologus, q. 1, a. 5. O używaniu sensów duchowych w dyskusjach i polemikach w średniowieczu: por. B. S m a l l e y, *Use of the «Spiritual» Senses of Scripture in Persuasion and Argument by Scholars in the Middle Ages*, *Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale*, 52 (1985), s. 44-63.

⁵³ „Ad destructionem autem errorum non proceditur nisi per sensum litteralem” (*In Sent.* 1, Prologus, q. 1, a. 5).

⁵⁴ „Ex sensu spirituali non potest trahi efficax argumentum” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 1, ad 4). Jednak np. – według S. Cipriani – w interpretacji J 6,11, św. Tomasz odrzuca błąd manichejczyków „posługując się raczej alegorią” (dz. cyt., s. 57n): „Secundo ut ostendat falsum esse quod ipsi dicunt, scilicet doctrinam Veteris Testamenti non esse a Deo, sed a diabolo. Ut ergo ostenderet non esse doctrinam aliam Novi Testamenti quam quae praefigurabatur et continebatur in doctrina Veteris Testamenti, praexistentes panes multiplicavit, innuens quod ipse est qui legem perfecit et implevit” (*In Io.*, 6, l. 1, nr 860).

⁵⁵ „Non est propter defectum auctoritatis quod ex sensu spirituali non potest trahi efficax argumentum; sed ex ipsa natura similitudinis, in qua fundatur spiritualis sensus” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 1, ad 4).

Według św. Tomasza – jak to przypomnieliśmy – sens duchowy jest *de necessitate sacrae Scripturae*. Akwinata nie wyklucza więc z *sacra doctrina* sensu duchowego, jakkolwiek uznaje różnicę między porządkiem rzeczy (*ordo rerum*) i porządkiem figur (*ordo figurarum*) i w konsekwencji rozróżnia jego rolę metaforyczno-symboliczną i argumentacyjną.⁵⁶

Odnosnie do sensu dosłownego pozostaje jeszcze wspomnieć kwestię jego liczby. W pierwszej kwestii *Sumy Teologicznej*, pod koniec artykułu dziesiątego św. Tomasz stwierdza, że sens dosłowny to ten, który pragnie wyrazić autor; a ponieważ autorem Pisma Świętego jest Bóg, który obejmuje równocześnie swym poznaniem wszystkie rzeczy, nie będzie niestosownym stwierdzenie ze św. Augustynem, że w tym samym tekście Pisma może się znajdować więcej sensów dosłownych.⁵⁷ Podobny tekst znajdujemy w *De Potentia*, gdzie odwołując się do sensu dosłownego Doktor Powszechny stwierdza, że należy unikać ograniczania Pisma tylko do jednego sensu, wyłączając inne, które zawierają prawdy i mogą być – odnośnie do litery – zastosowane do Biblii. Nie można wykluczyć, że hagiograf poznał, dzięki natchnieniu, różne prawdy, które ludzie mogą znać; one byłyby sensem, który autor chce wyrazić. Ale także egzegeta może zastosować do słowa Pisma niektóre prawdy – chociaż hagiograf ich nie zamierzył – ponieważ Duch Święty, który jest głównym autorem Pisma je zamierzył. Dlatego prawdy, które – respektując literę – mogą być zastosowane do Pisma, są jego sensem.⁵⁸

Właśnie w interpretacji tych tekstów nie ma zgody uczonych.⁵⁹ H. de Lubac, po długiej analizie różnych stanowisk i analizie własnej tekstów św. Tomasza, konkluduje: „Jest tam przede wszystkim sens wprost zamierzony przez autora ludzkiego księgi świętej; następnie są tam te sensory, które on tylko przewidział; w końcu te, których on nie przewidział, ale Duch Święty je przewidział dla niego. W dwóch pierwszych przypadkach, sensory nazywa się «sensami autora»; w trzecim przypadku są tylko «sensy przystosowane»; niemniej w trzech przypadkach mamy do czynienia z sensami Pisma, z sen-

⁵⁶ „Nec enim oportet secundum ordinem figurarum et ordinem rerum esse quae figurantur” (*Contra Doctr. Retr.*, 7, nr 775nn). Por. M.-D. C h e n u, *La teologia come scienza nel XIII secolo*, Jaca Book, Milano 1985, s. 65.

⁵⁷ „Quia vero sensus literalis est, quem auctor intendit: auctor autem sacrae Scripturae Deus est, qui omnia simul suo intellectu comprehendit: non est inconveniens, ut dicit Augustinus '12 Confessionum', si etiam secundum litteralem sensum in una littera Scripturae plures sint sensus” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10).

⁵⁸ Por. *De Pot.*, q. 4, a. 1.

⁵⁹ Uczeni podzielili się na dwa obozy. Jedni twierdzą, że św. Tomasz przyjmuje wielość sensów dosłownych, np.: P.F. C e u p p e n s, *Quid S.Thomas de multiplici sensu literalis in S. Scriptura senserit?*, Divus Thomas (Piacenza), 1930, s. 164-175; S.M. Z a r b, *Unité ou multiplicité des sens littéraux dans la Bible?*, *Revue Thomiste*, 37 (1932), s. 251-300; inni utrzymują jedność sensu dosłownego, np.: G.M. P e r r e l l a, *Il pensiero ...*, dz. cyt., s. 277-302; C. S p i c q, *Unicità del senso letterale biblico*, Divus Thomas (Piacenza), (1944-46), s. 124-130; P. S y n a v e, *La doctrine de Saint Thomas d'Aquin sur le sens littéral des Ecritures*, *Revue Biblique*, 35 (1926), s. 40-65.

sami w nim zawartymi. Zgadza się to doskonale z nauką wyłożoną w *Summie*. Św. Tomasz pomija tam pośredni przypadek przewidzenia przez autora ludzkiego, aby zająć się szybko przypadkiem skrajnym: także jeśli Mojżesz lub ktoś inny rzeczywiście nie myślał o takiej przyszłej interpretacji swojego tekstu, od chwili gdy Duch Święty ją przewidział i zatwierdził, ta interpretacja zasługuje jeszcze, by być uważana za sens Pisma”.⁶⁰

IV. SENS DUCHOWY PISMA ŚWIĘTEGO

Wyżej wspomniano, że sens duchowy Pisma Świętego odróżnia się od sensu dosłownego, ponieważ opiera swe znaczenie nie na słowach, lecz na rzeczywistościach, o których te ostatnie mówią.⁶¹

W tym miejscu trzeba także przypomnieć różnicę między sensem duchowym i sensem dosłownym metaforycznym. W przypadku sensu metaforycznego Pismo Święte posługuje się podobieństwami wyobrażeniowymi rzeczywistości, w sposób bezpośredni związanymi ze słowami. Sens duchowy natomiast nie ma podstawy w słowach, lecz w rzeczywistościach. Sens dosłowny metaforyczny ma swój początek w ludzkiej wyobraźni, natomiast sens duchowy w mądrości Bożej.⁶²

„Sens duchowy jest potrójny. Apostoł mówi, że Prawo Starego Przymierza jest figurą Nowego; a Prawo Nowego Przymierza, jak mówi Dionizy, jest figurą przyszłej chwały; w ten sposób także w Nowym Prawie, rzeczy wypełnione w Głowie oznaczają te, które my powinniśmy czynić. Zatem więc rzeczywistości Starego Testamentu oznaczają rzeczywistości Nowego, i to jest sens alegoryczny; rzeczywistości spełnione w Chrystusie lub oznaczające Chrystusa, są znakiem tego, co my winniśmy czynić, i to jest sens moralny; wreszcie o ile oznaczają rzeczy oczekiwane w chwale wiecznej, jest sens anagogeniczny”⁶³

Sens dosłowny, alegoryczny, moralny i anagogeniczny stanowią kompletną liczbę teorii czterech sensów biblijnych przejętej przez św. Tomasza z

⁶⁰ H. de Lubac, dz. cyt., t. 4, s. 1473n.

⁶¹ „Illa vero significatio qua res significatae per voces, iterum res alias significant, dicitur sensus spiritualis” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10). Św. Tomasz nazywa go także czasami mistycznym: „Illa vero significatio qua res significatae per voces iterum res alias significant, pertinet ad sensum mysticum” (*In Gal.*, 4, l. 7, nr 254).

⁶² M. Arias Reyero, *Thomas von Aquin als Exeget*, dz. cyt., s. 213n; M.-D. Mailhot, dz. cyt., s. 634n.

⁶³ „Hic autem sensus spiritualis trifariam dividitur. Sicut enim dicit Apostolus, ad Hebr 7,19, lex vetus figura est novae legis: et ipsa nova lex, ut dicit Dionysius in *Ecclesiastica Hierarchia* (c.5), est figura futurae gloriae: in nova etiam lege, ea quae in capite sunt gesta, sunt signa eorum quae nos agere debemus. Secundum ergo quod ea quae sunt veteris legis, significant ea quae sunt novae legis, est sensus allegoricus; secundum vero quod ea quae in Christo sunt facta, vel in his quae Christum significant, sunt signa eorum quae nos agere debemus, est sensus moralis: prout vero significant ea quae sunt in aeterna gloria, est sensus anagogenicus” (*S.Th.* 1, q. 1, a. 10).

Tradycji i nieustannie powtarzanej w jego teologicznych pismach.⁶⁴ Klawydzny przykład tych czterech sensów Pisma Świętego znajdujemy w *Komentarzu do Listu do Galatów*: słowa „Fiat lux” odnoszą się, według sensu dosłownego do światła materialnego; według sensu alegorycznego oznaczają one: „niech Chrystus rodzi się w Kościele!”; według sensu anagogenicznego oznaczają: „niech Chrystus wprowadzi nas do chwały!” a według sensu moralnego: „niech Chrystus oświeci nasz umysł i rozпали uczycia!”⁶⁵

M.-D. Mailhiot wyjaśnia, że według św. Tomasza trzy sensy duchowe opierają się na paralelnych rzeczywistościach, „które należą do różnych etapów historii zbawienia, i ukazują nam poprzez relacje obraz i rzeczywistość”⁶⁶

Sens alegoryczny, nazywany także mistycznym, jest to więc sens, w którym rzeczywistości Starego Testamentu oznaczają rzeczywistości Nowego.⁶⁷ Stary Testament ma swój sens dosłowny, jednakże według planu Bożego miał przygotować Nowy; a więc jest figurą Nowego, to znaczy ma sens alegoryczny.⁶⁸ Na przykład w *Komentarzu do Listu do Rzymian*, gdzie św. Paweł stwierdza, że Adam „jest typem Tego, który miał przyjść” (Rz 5,14), Akwinata wyjaśnia, że on jest właśnie figurą Chrystusa.⁶⁹ Ale także Nowy Testament ma sens alegoryczny. Na przykład wesele w Kanie, w sensie alegorycznym, odzwierciedla mistyczne zjednoczenie Chrystusa i Kościoła.⁷⁰

⁶⁴ Por.: *Quodlib.* 7, q. 6, a. 2; *In Gal.*, 4, l. 7, nr 254.

⁶⁵ „Per hoc enim quod dico fiat lux, ad litteram, de luce corporali, pertinet ad sensum litteralem. Si intelligatur fiat lux id est nascatur Christus in ecclesia, pertinet ad sensum allegoricum. Si vero dicatur fiat lux id est ut per Christum introducatur in gloriam, pertinet ad sensum anagogenicum. Si autem dicatur fiat lux id est per Christum illuminemur in intellectu et inflammemur in affectu, pertinet ad sensum moralem” (*In Gal.*, 4, l. 7, nr 254).

⁶⁶ M.-D. Mailhiot, dz. cyt., s. 647. W tym miejscu trzeba przypomnieć różnicę jaką św. Tomasz widzi między figurami i prorocत्वami mesjańskimi. Figury mesjańskie są częścią sensu duchowego („Sic est allegoricus sensus vel typicus, secundum quod ea quae a Veteri Testamento contingerunt exponuntur de Christo et Ecclesia” *Quodlib.* 7, q. 6, a. 2); natomiast prorocत्वa mesjańskie należy rozumieć w sensie dosłownym (por. S. Parenti, dz. cyt., s. 85; P. S y n a v e, *La doctrine de Saint Thomas d'Aquin sur le sens littéral des Ecritures*, dz. cyt., s. 45n).

⁶⁷ Por. *S.Th.* 1, q. 1, a. 10; (tekst cytowany jest wyżej). W *Komentarzu do Listu do Galatów* św. Tomasz pisze: „Allegoria enim est tropus seu modus loquendi, quo aliquid dicitur et aliquid intelligitur” (*In Gal.*, 4, l. 7, nr 253).

⁶⁸ „Circa modus exponendi (...) sic sunt exponendi de rebus gestis, ut figurantibus aliquid de Christo vel ecclesia” (*In Ps.*, *Prooemium*; ed. Vivés, t. 18, s. 230).

⁶⁹ Por. *In Rom.*, 5, l. 4, nr 429.

⁷⁰ „Mystice autem per nuptias intelligitur coniunctio Christi et Ecclesiae, quia, ut dicit Apostolus Eph 5,32, Sacramentum hoc magnum est, dico autem in Christo et in Ecclesia. Et illud quidem matrimonium initiatum fuit in utero virginali, quando Deus Pater Filio humanam naturam univit in unitate personae (...). Publicatum autem fuit, quando Ecclesia sibi per fidem coniuncta est; Oseae 2,22: Sponsabo te mihi in fide etc. De istis nuptiis dicitur Apoc 19,9: Beati qui ad caenam nuptiarum agni vocati sunt. Consummatum autem erit, quando sponsa, idest Ecclesia, introducetur in thalamum sponsi, in caelestem scilicet gloriam” (*In Io.*, 2, l. 1, nr 338).

Sens moralny, który św. Tomasz nazywa także mistycznym, typicznym lub tropologicznym, to taki sens, według którego rzeczy, które dokonały się (*sunt facta*) w Chrystusie-Głowie, są znakiem tego, co my powinniśmy robić.⁷¹ Na przykład – Jezus chce uczestniczyć w weselu w Kanie, aby dać nam przykład pokory.⁷²

Sens anagogeniczny jest to sens, w którym rzeczywistości wskazane w jednym fragmencie Pisma Świętego oznaczają to, co istnieje w chwale wiecznej.⁷³ Na przykład cudowny połów ryb opisany przez św. Jana (por. 21,1-14) oznacza połów, w którym przeznaczeni są pociągnięci do życia wiecznego. Sieć, którą zarzucono po prawej stronie łodzi nie rozrywa się, ponieważ do życia wiecznego wprowadzeni są tylko ci, którzy są po prawej stronie, a w przyszłej ojczyźnie nie będzie schizm.⁷⁴

Należy jeszcze wspomnieć o ograniczeniach i zasadach poprawnej interpretacji duchowej.⁷⁵ Doktor Anielski stwierdza, że sensu duchowego nie zawierają wszystkie teksty Pisma Świętego i nie jest konieczne, żeby egzegeta znalazł wszystkie cztery sensy wyjaśnianego fragmentu.⁷⁶ Zasada, która

⁷¹ Por. *S.Th.* 1, q. 1, a. 10; (tekst został już przytoczony wyżej). Por także: „Moralis sensus non dicitur omnis sensus per quem mores instruuntur, sed per quem instructio morum sumitur ex similitudine aliquarum rerum gestarum; sic enim moralis sensus est pars spiritualis, quod nunquam est idem sensus moralis et litteralis” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 2, ad 3). M.-D. Mailhiot uważa, że całe Pismo Święte ma znaczenie i walor moralny. Ale nie mamy tu do czynienia z sensem duchowym moralnym, tak jak go określa św. Tomasz, lecz z sensem dosłownym o treści moralnej. Por. dz. cyt., s. 640.

⁷² „Voluit autem Christus nuptiis interesse primo quidem ut daret nobis humilitatis exemplum (...). Nam inter cetera humilia quae fecit Filius Virginis, venit ad nuptias, qui eas, cum esset apud Patrem, instituit in paradiso” (*In Io.*, 2, l. 1, nr 341).

⁷³ Por. *S.Th.* 1, q. 1, a. 10; (tekst został przytoczony wyżej). Por. także: „Aeterna bona quae in caelesti Ecclesia palam et copiose exhibentur, in nova lege manifeste promittuntur; in veteri autem lege non promittebantur nisi sub quibusdam figuris. Unde Hebr 10,1 dicitur: umbram habens lex futurorum bonorum” (*In Sent.* 3, d. 40, a. 4, q-la 3, sol.1).

⁷⁴ „Mitte in dexteram navigii rete (...). Cuius ratio est, quia per hanc significatur piscatio, per quam praedestinati trahuntur ad vitam aeternam, ad quam non introducuntur nisi filii dexterarum (...). In alia autem piscatione significabatur vocatio ad praesentem Ecclesiam; et ideo indifferenter ex omni parte mittitur rete quia capiuntur et trahuntur ad ipsum de singulis” (*In Io.*, 21, l. 1, nr 2589). „Sed dicit Et cum tanti essent, non est scissum rete; in alia (Lc 5,6) autem dicitur quod rumpebatur: quia in praesenti Ecclesia, quae per illam significatur, sunt multae scissurae schismatum, haeresum, seditionum, sed totaliter non rumpitur, quia ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi: Mt ult.,20. Sed in futura patria quae significatur per istam, id est in illa pace sanctorum, nulla erunt schismata” (*Tamże*, 21, l. 2, nr 2606).

⁷⁵ Jak wiadomo św. Tomasz żył „w środowisku przesiąkniętym alegoryzmem”, a dostrzegając niebezpieczeństwa przesadnego alegoryzmu starał się ustalić zasady ograniczające samowolną interpretację alegoryczną (por. M.-D. Mailhiot, dz. cyt., s. 642; S. Parenti, dz. cyt., s. 81).

⁷⁶ „Quatuor isti sensus non attribuuntur sacrae Scripturae, ut in qualibet eius parte sit in istis quatuor sensibus exponenda; sed quandoque istis quatuor, quandoque tribus, quandoque duobus, quandoque uno tantum” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 2, ad 5a).

pozwala uniknąć niebezpieczeństwa subiektywizmu mówi, że sens duchowy musi się opierać na sensie dosłownym.⁷⁷

Doktor Powszechny nie dzieli – a więc i nie szuka – w sposób arbitralny sensów duchowych, ale podział opiera na samej rzeczywistości historii zbawienia w jej trzech etapach: Stary Testament, Nowy Testament i Chwała.⁷⁸ M.-D. Mailhiot stwierdza istnienie dwóch reguł hermeneutyki duchowej Akwinaty opartej na paralelizmie etapów historii zbawienia, to znaczy przejścia od tego, co niedoskonałe do doskonałego i relacji między figurą i rzeczywistością.⁷⁹

W kontekście poszukiwania uprawnionej interpretacji duchowej trzeba także pamiętać o roli Tradycji Kościoła, a w niej, o autorytecie Magisterium i Ojców Kościoła. W interpretacji duchowej św. Tomasz odnosi się ciągle do autorytetu Ojców – przede wszystkim do św. Hieronima, św. Augustyna i św. Grzegorza Wielkiego.⁸⁰ To odniesienie do Ojców jest także jedną z reguł, która pozwala na pewność w interpretacjach duchowych. Wreszcie należy stwierdzić, że tylko Kościół może określić z pewnością sens duchowy.⁸¹

V. JEDNOŚĆ SENSÓW BIBLIJNYCH. SENS DOSŁOWNY CZYTANY W DUCHU

Cztery sensory Pisma Świętego, chociaż dobrze rozróżniane i zdefiniowane przez Akwinatę, nie są jednak rozdzielone. Istnieje między nimi jedność, którą należy podkreślić. Przede wszystkim trzeba przypomnieć jedność między sensem dosłownym i duchowym. Ten drugi opiera się na pierwszym i go zakłada.⁸² H. de Lubac podkreśla, że „samo Pismo Święte stwierdza, że nie ma rozdziału pomiędzy dwoma sensami. Ducha nie ma bez litery, a litera bez ducha jest pusta (...). Sens duchowy jest koniecznym dopełnieniem sensu dosłownego, tak jak sens dosłowny jest nieodzowną podstawą duchowego”⁸³ Z kolei sens duchowy jest «sensem ogólnym» dla sensów alegorycz-

⁷⁷ „Sicut dicit Augustinus in lib. De Doctrina christiana, nihil est quod occulte in aliquo loco sacrae Scripturae tradatur quod non alibi manifeste exponatur; unde spiritualis expositio semper debet habere fulcimentum ab aliqua litterali expositione sacrae Scripturae; et ita vitatur omnis erroris occasio” (*Quodlib.* 7, q. 6, a. 1, ad 3).

⁷⁸ Por. wyrażenia św. Tomasza: „Constat quod Testamentum Novum manet, quia hic inchoatur, et perficitur in patria” (*In 2Cor.*, 3, l. 2, nr 99). Por. M. A r i a s R e y e r o, *Thomas von Aquin als Exeget*, dz. cyt., s. 89; H. de L u b a c, dz. cyt., t. 4, s. 1476nn.

⁷⁹ Por. M.-D. M a i l h i o t, dz. cyt., s. 640n, 646. Autor przytacza następujący tekst Akwinaty: „Sicut primus status est figuralis et imperfectus respectu status evangelici; ita hic status est figuralis et imperfectus respectu status patriae” (*S.Th.* 1-2, q. 106, a. 4, ad 1).

⁸⁰ Por. M.-D. M a i l h i o t, dz. cyt., s. 652.

⁸¹ „Ad illius ergo auctoritatem pertinet sententialiter determinare ea quae sunt fidei, ut ab omnibus inconcussa fide teneantur. Hoc autem pertinet ad auctoritatem Summi Pontificis” (*S.Th.* 2-2, q. 1, a. 10).

⁸² Por. np.: „Ea enim quae de Paradiso in Scriptura dicuntur per modum narrationis historicae proponuntur: in omnibus autem quae sic Scriptura tradit, est pro fundamento tenenda veritas historiae, et desuper spirituales expositiones fabricandae” (*S.Th.* 1, q. 102, a. 1).

⁸³ H. d e L u b a c, dz. cyt., t. 2, s. 39.

nego, moralnego i anagogenicznego, które ze swej strony są «trzema rodzajami» sensu duchowego. Gdy o tym fakcie się zapomina, nie widać już wewnętrznej jedności, logiki struktury i teologicznego charakteru poszczególnych elementów teorii czterech sensów Pisma Świętego św. Tomasza z Akwinu.⁸⁴

Jak podział sensów duchowych na trzy ma swoją podstawę w historii zbawienia, sama historia zbawienia łączy te trzy sensory.⁸⁵ Ostatecznie to Chrystus jest centrum jedności historii (zbawienia) i także On łączy te trzy sensory duchowe.⁸⁶

M. Arias Reyero proponuje jeszcze inny sposób podkreślenia jedności czterech sensów Pisma Świętego u św. Tomasza. Przypomina on stwierdzenie Akwinaty, iż Bóg ma moc sprawiania, że nie tylko słowa coś oznaczają⁸⁷ i konkluduje: „Treść sensu dosłownego u św. Tomasza musi być pojęta w świetle tego tekstu. I to nie tak, jakby sens duchowy wyrażał relację do Boga, natomiast sens dosłowny relację do hagiografa: także sens dosłowny posiada wymiar Boski i głęboką relację do Boga. W tej perspektywie sens dosłowny, w pewien sposób, jest także sensem duchowym: natchnionym przez Ducha, posiada wymiar duchowy i odróżnia się od sensu hagiografa”⁸⁸

Trzeba zauważyć w tym miejscu, że przez zbytne podkreślanie jedności sensów M. Arias Reyero naraża się na niebezpieczeństwo zatarcia różnicy pomiędzy sensem dosłownym i sensem duchowym. Z drugiej strony, jego stwierdzenie – oparte na tekstach św. Tomasza – o walorze duchowym sensu dosłownego ma swoje znaczenie. W istocie, w *Komentarzu do Ewangelii św. Jana*, nie brakuje przykładów sensu dosłownego odczytywanego w Duchu. W tym *Komentarzu* „Doktor Anielski podaje przykłady jak można czytać w sposób duchowy dosłowny sens Pisma Świętego, interpretując go jednak jako sens dosłowny. W tym przypadku lektura duchowa sensu dosłownego przeciwstawia się lekturze według ciała, właściwej dla tych, którzy nie zrozumieli słów Chrystusa”⁸⁹

Odnosnie do sensu dosłownego metaforycznego Akwinata stwierdza konieczność pogłębienia duchowego zrozumienia jakiegoś tekstu, który potrzebuje właśnie zrozumienia duchowego, do którego nie są zdolni «ludzie

⁸⁴ Por. Tamże, s. 56n.

⁸⁵ Według M. Arias Reyero, jeśli nawet św. Tomasz nie analizuje tej jedności sensów duchowych, można ją dostrzec w praktyce, kiedy np. ilustruje swą teorię (przykładem jest analiza „fiat lux” z *In Gal.* 4, 1. 7, nr 254). Sens alegoryczny umieszczony na drugim miejscu wpływa na dwa pozostałe, a sens moralny wpływa na anagogeniczny (por. M. Arias Reyero, *Thomas von Aquin als Exeget*, dz. cyt., s. 110).

⁸⁶ Por. M.-D. Mailhio, dz. cyt., s. 641.

⁸⁷ „Cum enim eius auctor sit Deus, in cuius potestate est, quod non solum voces ad significandum accomodet...” (*In Gal.*, 4, 1. 7, nr 254).

⁸⁸ M. Arias Reyero, *Thomas von Aquin als Exeget*, dz. cyt., s. 150.

⁸⁹ A. Cirillo, *Cristo Rivelatore del Padre nel Vangelo di s. Giovanni secondo il Commento di s. Tommaso d'Aquino*, Roma 1988, s. 32.

cieleśni».⁹⁰ Na przykład stwierdzenie Jezusa, że trzeba spożywać Jego ciało, aby osiąść życie wieczne (por. J 6,54) ma sens duchowy, i tak pojęte daje życie. Komentując te słowa, które zgorszyły niektórych uczniów, św. Tomasz stwierdza: „Natomiast Pan mówił, że da im siebie samego jako pokarm duchowy, nie negując jednak, że w sakramencie ołtarza jest prawdziwe ciało Chrystusa. Ale ono byłoby spożywane w pewien duchowy i Boski sposób. W ten sposób sens wyżej wspomnianych słów nie jest cielesny, lecz duchowy”.⁹¹ Fakt niezrozumienia słów Jezusa ma czasami właśnie swą przyczynę w ich dosłownym przyjęciu, podczas gdy On pragnął wyrazić się w sensie duchowym.⁹²

ZAKOŃCZENIE

Na koniec wypada dodać, że św. Tomasz jest wierny klasycznej formule czterech sensów Pisma Świętego. Przedstawia ją – po pogłębionej analizie – w sposób oszczędny i jasny.⁹³ „Jakkolwiek jest i jakiegokolwiek mogą pojawić się sądy o nauce o sensach, doktryna o czterech sensach Pisma Świętego była przez długi czas klasyczną, nie podlegającą dyskusji. Służyła ona jako odniesienie dla wielu pokoleń chrześcijan. Odniesienie tak solidne, a równocześnie tak powszechne”.⁹⁴

---

⁹⁰ „Differentia enim haec est inter spiritualem et animalem virum: quia animalis homo verba spiritualia accipit ut proverbialiter, non quod proverbialiter sint dicta, sed quia mens eius supra corporalia elevari non valens, sunt ei obscura (...). Spirituales autem homo accipit spiritualia ut spiritualia” (*In Io.*, 16, l. 7, nr 2152).

⁹¹ „Sed Dominus dicebat daturum se eis sicut spiritualem cibum, non quin sit in sacramento altaris vera caro Christi, sed quia quodam spirituali et divino modo manducatur. Sic ergo dictorum verborum congruus sensus est non carnalis, sed spiritualis” (*In Io.*, 6, l. 4, nr 992).

⁹² Por. np.: rozmowa z Nikodemem (J 3,1-21; „...et ideo quia Nicodemus carnalis adhuc et animalis erat, non potuit quae dicebantur, nisi carnaliter intelligere” – *In Io.*, 3, l. 1, nr 437); rozmowa z Samarytanką (J 4,1-26; „...mulier ista Samaritana, verba quae Dominus spiritualiter intelligebat, carnaliter accipiebat, quia erat animalis” – *In Io.*, 4, l. 2, nr 581); odpowiedź dana uczniom (J 4,31-34; „Tarditas autem intellectus discipulorum innuitur ex hoc quod ea quae dixit Dominus de cibo spirituali, intelligebant de corporali” – *In Io.*, 4, l. 3, nr 636); polemika z Żydami (J 8,31-59; „...quod Dominus de spirituali libertate loquitur, ipsi intelligunt de corporali” – *In Io.*, 8, l. 4, nr 1201).

⁹³ Por. H. de Lubac, dz. cyt., t. 2, s. 361; t. 4, s. 1490.

⁹⁴ H. de Lubac, dz. cyt., t. 1, s. 34.

LA TEORIA DEI QUATTRO SENSI DELLA SACRA SCRITTURA
SECONDO S. TOMMASO D'AQUINO

S o m m a r i o

Il Dottore Angelico riteneva, seguendo la tradizione esegetica, che ci sono quattro sensi della Scrittura. Fra quelli, due sono fondamentali: il senso letterale ed il senso spirituale. Il secondo a sua volta ha una triplice suddivisione: allegorico, morale ed anagogico.

Nella sua teoria, l'Angelico mette l'accento sul valore dell'interpretazione letterale che definisce come il significato inteso dall'autore. Solo su quel senso si poggia l'argomentazione dottrinale. Quindi prende cura di unire la metafora al senso letterale – che oltre ad essere «proprio», può essere anche «metaforico» – ben distinguendolo, grazie al chiaro ordine terminologico, dal senso allegorico.

Pur riconoscendo il valore del senso letterale, s. Tommaso afferma anche il valore dei sensi spirituali, i quali sono «propri» della Sacra Scrittura, ma devono sempre essere fondati su quello letterale. L'Angelico stabilisce i limiti ed i principi di un'interpretazione spirituale legittima, fondandola sulla prospettiva della storia della salvezza.

Infine si ricorda pure l'esistenza – nella pratica esegetica tomasiana – la presenza del senso letterale letto nello Spirito.